

УДК 808.1

**МУРЗА ГАПАРОВ, КОТОРЫЙ НЕ ПЕРЕВОДИТ
И НЕ КОПИРУЕТ ДРУГИХ ПИСАТЕЛЕЙ**

А.К. Каныбекова

Рассматривается творчество талантливого писателя Мурзы Гапарова; основное внимание в работе акцентируется на роли и значении малой прозы М. Гапарова в сохранении духовности кыргызского народа.

Ключевые слова: взаимосвязь; поэтика прозы; символика; нравственность; духовность; семантика.

**MURZA GAPAROV IS A WRITER WHO DOES NOT TRANSFER
AND COPY FROM OTHER WRITERS**

А.К. Kanybekova

This article discusses the creativity of talented writer Murza Gaparov; the main attention in the work is focused on the role and meaning of prose of M. Gaparov in keeping spirituality of the Kyrgyz people.

Keywords: interrelations; prose poetics; symbolic; moral; spirituality; semantics.

“Алтымьшынчылар” деген атка конгон жазуучулардын арасында өзгөчө орунда кызыктуу, таң калыштуу чыгармалары жана өзүнүн башка сүрөткерлерге окшобогон жагы менен бөтөнчөлөнүп Мурза Гапаров турат. Жазуучу өзү эскергендей утуру жазганын “Жаш ленинчи” журналына жөнөтүп, бирок бир да аңгемеси жарык көрбөй, ар бир аңгемеси үчүн “аңгемен жарабай калды, дагы жазып тур”- деген фирмалык кагазга жазылган жоопко ыраазы болгон. Акыры 1956-жылы Мурза Гапаровдун [1] “Сырдуу окуя” деген аңгемеси “Жаш ленинчи” журналына басылып чыгат. Андан көп өтпөй “Бөтөн таканын изи” деген аңгемесин жазат, “алжир-палжирлердин жазуучуларынан которуп алган жоксунбу?” деген Ш. Садыбакасовдун суроосуна: “Көчүрбөй өзүм жаздым”, деп жооп берген.

М. Гапаров кызыктуу жана мыкты аңгемелери менен кыргыз окурмандарын таң калтырып келатат.

Биз азыр мына ушул жазуучунун аңгемелери тууралуу азын-оолак кеп кылалы деп турабыз. Анын алгачкы аңгемелери жаш өспүрүмдөргө арналып, “Ала-Тоо”, “Ленинчил жаш” газета-журналдарынан орун алган. 1958-жылы жарык көргөн “Чымын”, “Балык”, “Бөбөгүмө”, “Араб кызына” аттуу ырлары мектеп жашындагы балдар үчүн жазылган. Бул ырлар жыйнагында балдарга чымын, балыкты жөн гана сүрөттөп тим болбостон, алардын жашоо-

осундагы кызыктуу көрүнүштөрдү жазат. Анын балдар үчүн жазылган “Биздин жакта Арстанбапта”. “Бир шиңгил жүзүм” жана башка аңгемелери окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынган. Буга удаалаш эле: “Бөтөн таканын изи”, “Биздин түндө туулган кыз”, “Түш”, “Айгүл тоо”, “Кара көлдүн каздары”, “Эки ирет гүлдөөчү алмалар”, “Газала”, “Наташа Ростованын биринчи балы”, “Унутулган сокмо жол”, “Байчечек”, “Жол кырсыгы”, “Аялдардын деңизи”, “Экөө ээн бакта”, “Бекарстан тайчи”, “Турналар жазда келишет” ж. б.

Аталган аңгемелер аркылуу окурмандар Мурза Гапаровдун кандай таланттуу жазуучу экендигин, анын кыргыз прозасындагы ордун, замандашы катары жөнөкөйлүгүн, адамгерчиликтүүлүгүн, эң башкысы анын жан дүйнөсүндө дайыма адамдык улуу ыйык сапаттар менен жаратылыштын сулуулугу эриш-аркак жашап келерин анын чыгармаларынан байкоого болот. Белгилүү жазуучу, жакын досу жана замандашы К. Жусупов: “Жазуучунун эмгеги анын ички дүйнөсүнө жараша болот дешет билермандар. М. Гапаров отуз беш жыл ичинде көркөмдүк эстетикасы жогору, ою терең, мыкты чыгармаларды жана жаркын мүнөз кейипкерлерди жаратты. Мурзанын каармандары бири-бирине эч окшобогон улуттук мүнөздөрү, кыял-жоруктары кызык, боорукер, тамашакөй, назик, карапайым, ыймандуу келет. Бул багытта алып караганда элибиздин рухун жана духун

тазаргууда, табияттын жан-дүйнөсүн тарбиялоодо, табият менен адамдын шайкеш жашоосуна Мурза Гапаровдун улуттук рух казынасына кошкон салымы өзгөчө баалуу”, [2] – деп таамай белгилеген.

Аңгемелеринин дээрлик баарынын мазмуну-драмалуу, курулушу- чыйрак, тили – жөнөкөй. Анын чыгармаларындагы сүрөттөө манерасынын лирикалуулугу, аңгемелериндеги каармандардын тагдырынын ар түрдүүлүгү терең психологизм аркылуу ачылышы окурманды кызыктырбай койбойт. Бул аңгемелеринде автордун окуяларды жайгаштыруу каармандын мүнөздөрүн түзүү чеберчилиги баяндоо стил калыптанып, кадыресе дасыгып калган жазуучу катары кабыл алабыз. М. Гапаровдун чыгармалары боюнча ушундай эле ойду адабиятчы Р. Эшмагов толуктап: “Хемингуэй XX кылымга мүнөздүү адабий стилди жаратуучу. Чыгармадагы сүрөттөлгөндөр жай темпте тартылган кадр сыяктуу кыска ачык фразаларда үндөр, жыттар сыяктуу эле сезүүнү жаратып, кебелбес объективдүү дүйнө жаралып турса, бизде сүрөттөлүп чагылдырып жаткан объект менен түздөн-түз аралашып, байланышып тургандай иллюзия жаралат. Ошонун өзү болумушту чыгармачылык менен үйрөнүп, кайра жаратуудагы хемингуэйлик М.Гапаровдук ыкманын өзгөчөлүгүнөн объективдүүлүк менен субъективдүүлүктү органикалуу айкалыштырып берүү ыкмасынан жаралган”, – дейт [3].

Анын “Турналар жазда келишет” аңгемеси алгачкы чыгармаларынын бири. Бул аңгемесинде жаш өспүрүмдүн балалык сүйүүсү, чоң турмуштан өз жолун издеши сүрөттөлөт. Аңгемесинин башкы каарманы Азиз бир топ жылдан кийин Разияга жолугат. Бул жолугууда Азиз көптөн бери көкүрөгүндө сактап жүргөн ойлорунун бардыгын эч жашырбастан Разияга айтып берет. Ошентип, аңгемедө баяндоону негизинен Азиз алып жүрүп олтурат. Ал эми Разия болсо кээ бир учурларда гана толуктоо, оңдоо киргизип отурат. Андай болсо эмнелер жөнүндө баян этет болду экен Азиз? Оо, айта келсе адамдын оюндагы нерселер азбы? Бирок Азиз үчүн баарынан ыйык, баарынан кымбатка турганы Разия менен өткөргөн балалык күндөрү. Мектепте бирге окуган жылдары.

“Билесиңби, сени дайыма ойлодум, Разия”, – дейт ал. Баса. Ошондо ал экөөнүн ортосунда айгак болгон сыланкороз шаардык жигиттин да кылык-жоруктары эсинен чыгып кеткен эмес экен. “...Ох, сыланкороз. Эгер ал болбосо...” – деп өкүнүч менен эскерет, эми Азиз ал жөнүндө. Демек, Азиздин бул эскерүүлөрү турмуш жолунда ал аздыр-көптүр өз алдынча кадам шилтеп, жакшы-жаманды башынан өткөрүп, жаш болсо да белгилүү бир даражада турмуш тажрыйбасына ээ болгондон кийин айтылып жатат. Буга чейин

автор аны ар кандай турмуш сыноолорунан алып өтөт. Ал таякеси Аскардын “айлыгы аз” экен деп барбай койгон геология отрядына иштөөгө өтөт. Демек, ал өзүнүн бирден бир туура турмуш жолун дал ушул отряддан тапкан.

Аңгемедө жаздын берилиши символикалык мааниге ээ. Жаз келгенде адамдардын сүйүктүү куштары да кайрадан учуп келишет. Ошону сыңары жаздын келиши бул сапар Азиз менен Разиянын да көңүл отун кайрадан жандырып, сүйүү жаратары шексиз. Ушул аңгеме тууралуу Керимкул Абдылдабеков мындай оюн айтат: “Каармандардын өз ара мамилелеринен, көз караштарынан биз азыркы жаштардын турмуш түшүнүктөрүнө, жүрүм-турум нормаларына ылайык келе турган касиеттерди, сапаттарды көрө алабыз. Демек, азыркы учурдун таламдары, жышааналары бул аңгеменин бүткүл идеялык пафосун аныктайт” [4, 110-б].

Мурза Гапаров чыгармаларында шаар менен айылдын, маданият менен жаратылыштын ортосундагы карым-катыштын абалы кеңири сүрөттөлгөнүн байкадык.

Мурза Гапаровдун аңгемелеринин ичинен окуучулар тарабынан жылуу кабыл алынып, жакшы ой-пикирлерди туудуруп жүргөн аңгемелеринин бири – “Эки ирет гүлдөөчү алмалар”. Аңгеме жаш өспүрүмдүн өгөй атасынын үйүнөн качып кыйла курчуп турган жеринен башталат. Бала качат, эне артынан ээрчип келет. Баланын өз энесинен качышы анын ашкере эркелигинен эмес, ал себепкер болгон турмуш- жагдайынын өзүнөн келип чыгып жатат. Качып өз үйүнө барса эле, бардык кыйынчылыктан кутулчудай сезет.

Бир кездери бала энесине өзүлөрүнүн огородундагы эки түп алманын, эмнегедир эки ирет беймаал гүлдөй тургандыгын айткан эле. Бир кезде жайынча гана эскерилип өтүлгөн нерсе кийинчерээк аңгеменин негизги идеялык багытынын ачылышына мүмкүндүк берип, анын майда кан тамырына чейин таралып, аралап өтүп тургандыгын көрөбүз. Бала муну биринчи жолу башына кыйынчылык күн түшө электе байкаган, бирок анда ага анча маани да берилген эмес. Эми ал бул гүлдөрдү энесинен качып келген күнү көрдү. Бирок бул сапар ал гүлдөр мурункудай жаркырап – жайнап турбастан баланы муңкантип көз жашын пайда кылат.

Мезгилсиз ачылган бул гүлдөр Сардардын балалык назик сезимин козгоп, өз эне-атасынын куचाгында эркелеп бейкапар жүргөн кездеги не бир бактылуу балалык жылдарын эске салат. Күзүндө мезгилсиз ачылган бул гүлдөр көзгө адаттагыдай эле жакшы көрүнгөнү менен жемишсиз болоору белгилүү. Муну автор өзү да туура байкайт. “...Дайыма алардын мөмөлөрү бышууга үлгүрбөй калуучу. Бат эле суук күз келип, анан артынан кыш

түшүп...” – дейт ал [5, 312-б.]. Анын сыңарындай, Сардардын апасынын орун которгондон кийинки турмушу да ушул экинчи ирет ачылган гүлдөр сыяктуу жемишсиз, ал тургай ачуулуу, кайгылуу да. Апасы өзүнүн жаңылыштыгын эми түшүнөт. Уулуна: “Кубатым, сен али көп нерсени түшүнбөйсүң, эгер билсең чоң кишилер да жаңылышат”, – дейт. Аңгеменин окуучуга бийик эмоция пайда кылып, таасирдүү кабыл алынышында автор атайылап көңүл бөлгөн дагы бир көркөм деталдар бар. Сардардын апасы менен мурдагы жай турмушу тууралуу сүйлөшүүсү: “А эсиндеби, апа, атам үчөөбүз шаарга барып, мага велосипед сатып келгенбиз. Ал азыр ошол бойдон атканада турат. Эгер сага келгенимде сенин атама кайра жөнөтпөй коёрунду билсем, мен аны ошондо эле шаарга ала кетет болчумун”. Азыр сөз арасында жагымдуу маанайда эскерилип жаткан нерсе кийинчерээк бала үйүнө кайрылып келгенде ага таптакыр башкача таасир этет. Ал үйүнө барып дарбазасын каккылайт. Ичинен ыраң-оройлуу аял чыгат. Өз атасын “атам” дегенден тартынып, “Жакып байке үйдө бекен?” деп сурайт. Тилекке каршы, атасы үйдө эмес, суу сугарып жүргөн болот. Ушул учурда аялдын жанына велосипедин жетелеп өзү теңдүү бала келет. Сардар дароо велосипед өзүнүкү экенин таанып, анын көздөрүнө жаш толуп, жашын кишилерге билдирбестен басып кетет. Ушул эле көркөм деталдан көрүнүп тургандай бул аңгеменин негизинде эмне деген турмуш конфликтиси жатат. Баарынан да өз атасын “ата” деп айта албай “байке” деши. Жада калса Сардар кыялында алып келип ойнойм деген велосипедди да башка баланын ойноп жүрүшү. Сардардын кыялын талкалагандай сезилет.

Аңгемедө айтылгандай, эки ирет гүлдөөчү алманы Сардар дагы көрөт. “Кокусунан так төбөсүнөн тили каткан булбулдун чик-ак деген аянычтуу үнү угулду. Бала карай берип, баятан бери байкалбаган дубалдан ашып, мөмөлөрүнүн оордугунан төмөн ийилип турган алма шактарын көрдү. Булар алиги өзгөчө, жылына эки ирет гүлдөөчү алманын шактары эле...” [5, 313-б.]. Булбулдун аянычтуу сайрашы, Сардардын кайгы-муңун, ыңгайсыз абалын булбул да сезип ага аянычтуу үнү менен боор ооруп жаткансыйт. Таңкы жылдыздар сыяктуу көрүнүп гүлдөп бактылуу жашоосун элестеттirse, баланын сагыныч-кусасынан чыккан көз жашы, ал үчүн азыркы жашоосу бүдөмүктөлүп алыстан күнүрттөнүп мындан нары эмне болот дегендей сезилет.

Аңгемени окугандан кийин адамды көп нерселер ойлонтууга түртөт. Күндөлүк турмушубузда биз анчалык маани бербеген көнүмүш болуп калган нерселердин канчалык даражада маанилүүлүгүн, зарылдыгын баалай билүүгө, татаал турмуш жо-

лунда этият болууга үндөйт. Бул аңгеме тууралуу К. Абдылдабеков мындай оюн билдирген: “Аңгеменин акырында азырынча аянычтуу абалда калтырылган баланын андан аркы өмүр жолун улай турган болсок, анда аңгеме повестке өсүп жетер эле. Бирок автор антпейт. Ал ушул повестке өзөк боло ала турган бир кыйла олуттуу материалдардын негизинде бар болгону аңгеме гана жазып отурат” [4, 122-б.]. Биз дагы К. Абдылдабековдун пикирине кошулабыз. Мүмкүн жазуучу ушундай курч окуялуу аңгемесин улантса, анда аңгемедөги каармандардын жашоодогу жаңылыштыктарын эске алып, башкача жаңы жашоодогу каармандардын тагдырын көрө алат белек.

Автордун бир өзгөчөлүгү адамдын ички сезиминин сулуулугу табияттын сулуулугу менен дайыма шайкеш келишин байкайбыз. Мурза Гапаров табиятты жок жерден эле кошо бербейт. Ал буга өтө баа берет. Табият каармандын ички дүйнөсүнө айкалышып, анын кубаныч кайгысы менен кошо декорациясы өзгөрүп турат. Табиятты сүрөттөөдө жазуучунун философиясы ачылат. Ал эми бул турасында Кеңеш Жусупов мындай дейт. “Табиятты сүйүү – дүйнөнү, турмушту, адамды, сулуулукту сүйүү дегендик. Менимче, Мурза Гапаров жаштайынан табиятты сүйүп, аны менен адамдардын тагдырын билбесе, алар менен аралашпаса, чыгармасындагы табиятчылдыгы кайдан жарала калмак?! Жазуучу жакшы көргөн сокмо жолдорду, токойду, булбулду, алча-өрүктү, турнаны, сүтакты, алманы, жаз, күз мезгилин чыгармаларында кайра-кайра колдонот.

Каармандарынын өмүрүнүн көбү окуя, кагылыштар, сүйүү талаада, токойдо кенен табият арасында өтөт. Табият арасында жазуучу да, каармандары да өздөрүн эркин, бактылуу сезишет” – дейт [6, 291-б.].

Ушундай чеберчилик менен жазылган аңгемесинин бири “Унутулган сокмо жол”. Жазуучу өзүнүн чеберчилиги жөнүндө: “Мен кыска аралыкка гана чуркаган жөө күлүкмүн”, – деп тамашага салып айтып келет. “Ырасында да, ал аз жазганы менен ошончо саз жазат” – дейт. Кеңеш Жусупов. Бирок ошол чакан аңгемелеринде терең ойлорду батырган, анын жазганында сулуулукту ажыратууну, ойлонтууну, кубаныч -кайгыны сезүүнү окурман өзү билип, туюп алар, сулуулукка сезимин өстүрөр деп, жашыруун сыр калтыргансыйт.

“Унутулган сокмо жолдо” шаарга окууга кеткен Тазагүл айылга келерде апасын убара кылбай Саматка “тосуп ал”-деген телеграмма жиберет. Мектепте окуп жүргөндө Тазагүл менен Саматтын ортосунда кандайдыр бир таза сезим бар эле. Самат станцияга эски унутулуп бараткан сокмо жол менен баратып, мурдагыларын элестетип, “кандай

кыз болду экен?”-деп толкунданып күтөт. Мына, көптөн күткөн поезд да келип, андан элдер түшө баштады. Самат поездден “этеги тар, кыска ак көйнөк кийген, чачын торгойдун таажысындай чокчойтуп түйүп алган, балтыры жылаңач кызды көрөт”. Тазагүлдүн тартынбаган мүнөзү менен анын ар бир кыймылы, жада калса анын сырткы келбети, кийингени Саматты иренжитти. Жолдо да Самат ачылып сүйлөгөн жок. Ушул учурда алардын сезимине себеп болгондой чагылган чартылдап, жамгыр жаай баштайт. Алардын келишпеген мамилеси да ошол чартылдаган чагылган сыяктуу келише албай жаткансыйт. Саматка Тазагүлдүн сырткы келбетинин өзгөрүшү менен анын бүтүндөй жан дүйнөсү да өзгөрүп башкача адам болуп калгандай сезим калтырды. Бирок анын мындай мамилесин Тазагүл түшүнгөн жок.

Аңгеме жөн гана Самат менен Тазагүлдүн үйүнө жеткирип коюусу менен аяктайт. Ушул аңгеме боюнча А. Эркебаев мындай оюн айткан: “Унутулган сокмо жол салтка айланган баяндамачыл ыкмада курулуп, ажырашкан эки жаштын турмуштук багыттары ар башкача калыптанганын ишенимдүү көрсөтөт” [7] Тазагүл көп нерсени көрүп, билип, башка чөйрө менен аралашып өзгөрсө, ал эми Самат мурдагы акыбалындай эч кандай өзгөрүүсү деле жок. Жада калса анын оюнда Тазагүл мурдагыдай эле элес калтырып сакта-

лып калган. Ошон үчүн экөөнүн көз карашы бири-бирине дал келе албайт.

Биз бул чакан макалабызда Мурза Гапаровдун аңгеме жанрынын чебери болгон, кээ бир гана аңгемелери тууралуу кеп козгодук. Чындыгында М. Гапаров мыкты аңгемелерди көп жазган. Ар бир аңгемесинде турмуш чындыгын сүрөттөп, адам тагдырынын оош-кыйыштарын, татаалдыгын ачып берүүгө умтулган.

Пайдаланылган адабияттар

1. *Токтомушев А.* Шагыл жууп, кышкы сууга чөмүгөн Мурзаке / А. Токтомушев // Агым. Бишкек. 2002. 4-январь.
2. *Жусупов К.* Ал бизди сулуулукка чакырат / К. Жусупов // Ленинчил жаш. Фрунзе. 1963. 23-октябрь.
3. *Эшматов Р.* Ата журттун сокмо жолдору / Р. Эшматов // Шоокум. Бишкек. 2009.
4. *Абдылдабеков К.* Аңгеменин каармандары замандаштарыбыз / К. Абдылдабеков // Ленинчил жаш. Фрунзе. 1973. 24-апрель.
5. *Гапаров М.* Экөө ээн бакта // Эки ирет гүлдөөчү алмалар / М. Гапаров. Бишкек, 2009.
6. *Жусупов К.* Ал бизди сулуулукка чакырат // Тулпар / К. Жусупов. Фрунзе, 1980.
7. *Эркебаев А.* Чыныгы жана кыялый дүйнөлөр / А. Эркебаев // Кыргызстан маданияты. Бишкек. 1995. № 12. 29-март.